

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

В умовах посилення нестабільності глобальної середовища, негативного впливу внутрішніх і зовнішніх екстерналій на національні економічні системи, високої турбулентності бізнес-середовища та зниження пропозиції робочих місць у традиційних сегментах вітчизняного ринку праці розвиток підприємництва перетворюється у потужний чинник економічного зростання. Враховуючи незворотність прагнень України до інтеграції в європейський простір (в тому числі – освітній), актуалізується необхідність вивчення досвіду країн ЄС щодо формування підприємницького духу та впровадження сучасних методів сприяння розвитку підприємництва, адекватних реаліям третього тисячоліття.

1. Підприємництво як ключова європейська компетенція

В сучасних умовах підприємництво формує важливу сферу застосування робочої сили і розвитку індивідуальних здібностей молоді, а також виступає як ефективний компенсацийний інструмент запобігання негативним соціальним наслідкам існуючої моделі розвитку суспільства. З іншого боку, однією з найпродуктивніших парадигм підвищення конкурентоспроможності будь-якої країни слід визнати формування економіки знань. Вже у 70-ті рр. XX ст. динаміка оновлення інформації стала настільки високою, що соціологами були зроблені висновки, що у XXI сторіччі неписьменними будуть вважатися не ті, хто елементарно не вміє читати й писати, а ті, хто не вміє навчатися та самовдосконалюватися. Повною мірою це стосуються підприємницької освіти. Адже набуття достатньо повної суми знань у сфері бізнес-освіти не тотожне отриманню навичок набуття підприємницьких здібностей, які здатні до модифікації у будь-який період розвитку певної соціально-економічної системи. В новому тисячолітті здатність до генерації, використання та розповсюдження нових знань (в тому числі – у сфері підприємницької освіти) стає основою національної конкурентоспроможності та базовою передумовою прискореного соціально-економічного зростання [1-3].

Підприємництво як ключова європейська компетенція постійно знаходиться в центрі уваги Європейської Комісії. Зокрема, з початку XXI століття стратегія ЄС спрямована на сприяння розвитку підприємницького менталітету та формування позитивного іміджу підприємництва у суспільстві як рушійної сили інноваційних перетворень, а також на перманентний моніторинг факторів успіху та основних

¹ Гонта О.І., д.е.н., професор, директор Навчально-наукового інституту економіки Чернігівського національного технологічного університету (ЧНТУ)

² Кирилюк Ю.В., к.е.н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії ЧНТУ

³ Ремньова Л.М., к.е.н., професор, декан фінансово-економічного факультету ЧНТУ

перешкод, що заважають розвитку підприємницької діяльності в окремих європейських країнах. При цьому, серйозна роль у активізації окреслених вище процесів відводиться бізнес-освіті протягом усього життя; консультаційній підтримці починаючих підприємців; обміну і поширенню передового досвіду, в тому числі - в рамках програм мобільності і проектів, спрямованих на фінансову та методологічну підтримку активного розвитку підприємництва на сучасних засадах.

Водночас, незважаючи на численні заходи Європейської Комісії та національних урядів, підприємницький потенціал й досі не використовується в повному обсязі. Отже, європейським країнам ще належить подолати такі негативні тенденції як: зниження рівня самозайнятості населення і значне відставання від США у цьому питанні; вкрай обмежені можливості підприємств малого і середнього бізнесу у кредитуванні та виході продукції таких підприємств на ринок; значні адміністративні перешкоди у зв'язку з недостатньою урегульованістю правових засад підприємництва [4]; спад популярності підприємництва через зниження його мотивації в окремих країнах-членах ЄС [5]. Все це обумовлює необхідність більшої гнучкості вищих навчальних закладів у формуванні змістовного наповнення підприємницьких курсів, адже нині недостатня кількість викладачів володіє практичним підприємницьким досвідом, що обумовлено відсутністю фінансових стимулів та заохочень для професорсько-викладацького складу, а також низьким рівнем мобільності між фахівцями освітніх установ та бізнесу [6].

З метою подолання існуючих перешкод для становлення якісної бізнес-освіти актуалізується роль революційних заходів у формуванні культури підприємництва, адекватної вимогам XXI століття та створенні більш сприятливого середовища для розвитку та процвітання діючих підприємців. Зазначені вище цілі стали головною турботою ЄС при розробці перспективної програми дій, розрахованої до 2020 року "Відродження духу підприємництва в Європі", прийнятої в Брюсселі на початку 2013 року [7]. Для усунення існуючих проблем у розвитку підприємництва в Європі у вищезгаданому документі ЄС виділено три напрямки термінового втручання: 1) **удосконалення підприємницької освіти** та підвищення кваліфікації підприємців для підтримки зростання і створення бізнесу; 2) посилення **рамкових умов для підприємців** шляхом усунення існуючих структурних бар'єрів та забезпечення їх підтримки у вирішальних фазах ділового циклу; 3) формування **узгодженої підприємницької культури** в Європі та виховання нового покоління підприємців на **єдиних організаційних, правових та морально-етичних принципах**.

Враховуючи важливість окреслених стратегічних векторів для України, нарізла нагальна потреба у внесенні змін до державної політики щодо розвитку підприємницької освіти, яка повинна забезпечувати маневреність та гнучкість, тобто оптимально швидке реагування на сучасні та майбутні виклики в контексті рухливості європейських інтеграційних процесів та змін акцентів у їх пріоритетах. При цьому розвиток підприємницької освіти повинен стати важливою складовою соціально-економічної стратегії України на найближчі десятиліття. Тому інвестиції в якісний розвиток бізнес-освіти повинні стати одним із державних пріоритетів, беручи до уваги той факт, що підприємництво розкриває здатності людини перетворювати ідеї в дії, розвиває креативність та інновативність, формує адекватне ставлення до прийняття ризику, здатність планувати та управляти проектами для досягнення цілей і в площині вищезазначеного є запорукою розвитку української економіки на інноваційно-інвестиційній основі.

Водночас, актуалізується визначення адекватних заходів підтримки підприємницької освіти (від середньої школи до вищої освіти) при одночасному реформуванні методів і форм навчання на основі компетентнісного підходу. До ключових питань, які потребують вирішення, слід віднести необхідність усунення розриву між навчальним процесом і практичною підготовкою, відхід від традиційних лекцій і використання найбільш ефективних прикладних форм (*ситуацій, кейсів, рольових ігор, презентацій ідей, тематичних досліджень на замовлення бізнесу та інших інтерактивних методів, що забезпечують розвиток необхідних підприємницьких здібностей*).

2. Методологія та результати впровадження підприємницьких компетенцій у навчальний процес

Найбільш важливим засобом підтримки вітчизняної підприємницької освіти є обмін ідеями та досвідом між викладачами і студентами з різних країн. З цієї точки зору велике значення має участь українських університетів у спільних освітніх проектах з провідними європейськими університетами, які мають багатий досвід в розробці та реалізації концепції безперервної підприємницької освіти впродовж життя. У цьому зв'язку значну роль відіграє міжнародний освітній проект ЄС Tempus **BUSEEG-RU-UA «Придбання професійних та підприємницьких навичок шляхом виховання підприємницького духу та консультацій підприємців-початківців»**, філософія якого базується на необхідності забезпечення розвитку підприємництва на засадах поєднання економічних та соціальних аспектів сталого розвитку. В рамках вищезгаданого проекту сформовано консорціум із 18 вищих та інших навчальних закладів з п'яти країн (Австрії, Німеччини, Росії, Угорщини та України), до складу якого ввійшов і Чернігівський національний технологічний університет. Координатором проекту виступив Віденський економічний університет, що є найбільшим університетом в Європі та Австрії і має значний досвід у підготовці фахівців у сфері бізнесу та економіки, що висвітлено у цілому ряді наукових публікацій [8-15]. Важливою особливістю цього міжнародного проекту є його спрямованість на корекцію навчальних програм шляхом включення відповідних підприємницьких модулів на основі переліку основних підприємницьких компетенцій, необхідних для створення бізнесу та управління [16].

В чому ж полягає принципова різниця між європейським та вітчизняним методичними підходами до розробки навчальних планів та освітніх програм? У вищих навчальних закладах України в навчальних програмах традиційно поставлені вимоги лише щодо «знань» та «умінь» студентів, тоді як у європейських освітніх програмах закладені більш широкі вимоги (EQF for LLL) – «знання», «уміння», «автономність і відповідальність (компетенції)».

Проте, слід відмітити, що Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1341 в Україні затверджена Національна рамка кваліфікацій – системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів [17]. Як зазначено в Постанові, Національна рамка кваліфікацій впроваджується з метою:

- введення європейських стандартів та принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців;
- забезпечення гармонізації норм законодавства у сфері освіти та соціально-трудова відносин;

- сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні;
- налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці.

В Національній рамці кваліфікацій України система компетентностей навіть ширша ніж в європейській (EQF for LLL) і включає 4 складові (табл. 1):

- знання – осмислену та засвоєну суб'єктом наукову інформацію, що є основою його усвідомленої, цілеспрямованої діяльності. Знання поділяються на емпіричні (фактологічні) і теоретичні (концептуальні, методологічні);
- уміння – здатність застосовувати знання для виконання завдань та розв'язання задач і проблем. Уміння поділяються на когнітивні (інтелектуально-творчі) та практичні (на основі майстерності з використанням методів, матеріалів, інструкцій та інструментів);
- комунікація – взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності;
- автономність і відповідальність – здатність самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі і проблеми та відповідати за результати своєї діяльності.

EQF for LLL	Знання	Уміння	Автономність і відповідальність (компетенції)	
Національна рамка кваліфікації (Україна)	Знання	Уміння	Комунікація	Автономність і відповідальність

Таблиця 1: Порівняльна структура європейських та українських рамок професійних компетентностей

Але, на жаль, **галузевих стандартів**, які б базувались на вимогах Національної рамки кваліфікацій, в Україні, до цього часу, так і не існує. Тому в рамках проекту викладачами Чернігівського національного технологічного університету для студентів за напрямками підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» та 6.140103 «Туризм» були розроблені та впроваджується в навчальний процес навчальні плани з поглибленим вивченням підприємництва та робочі програми обов'язкових модулів на основі системи професійних підприємницьких компетентностей відповідно до Національної рамки кваліфікацій інтегрованої з європейською (EQF for LLL).

За підсумками першого року навчання за навчальними планами, розробленими в рамках проекту, було проведено анонімне анкетування серед студентів першого курсу напрямків підготовки «Фінанси і кредит» та «Туризм» (табл. 2 та 3). Аналіз даних опитування показав, що переважна кількість студентів оцінила практичну направленість відповідних навчальних курсів з оцінкою «дуже добре» і «добре»: 77,5% студентів напряму підготовки «Фінанси і кредит» та 76,2% студентів

Курс	«Політекономія» (в т.ч. модуль «Ринкова економіка») для студентів 1 курсу фінансово-економічного факультету, напрямок «Фінанси і кредит»															
Семестр	Осінь 2015 р.															
Кількість анкет	40															
Змістовність і практична спрямованість курсу																
Зміст курсу відповідає майбутній діяльності студентів	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>22</td></tr> <tr><td>2</td><td>13</td></tr> <tr><td>3</td><td>5</td></tr> <tr><td>4</td><td>0</td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	22	2	13	3	5	4	0	5	0	6	0	Среднєзважене значення – 1,58 ; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	22															
2	13															
3	5															
4	0															
5	0															
6	0															
Отримані знання корисні при створенні власної справи	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>24</td></tr> <tr><td>2</td><td>7</td></tr> <tr><td>3</td><td>8</td></tr> <tr><td>4</td><td>1</td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	24	2	7	3	8	4	1	5	0	6	0	Среднєзважене значення – 1,65; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	24															
2	7															
3	8															
4	1															
5	0															
6	0															
Теми, що розглядалися, мають цінну практичну складову	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>19</td></tr> <tr><td>2</td><td>7</td></tr> <tr><td>3</td><td>12</td></tr> <tr><td>4</td><td>1</td></tr> <tr><td>5</td><td>1</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	19	2	7	3	12	4	1	5	1	6	0	Среднєзважене значення – 1,95; Медіана – 2.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	19															
2	7															
3	12															
4	1															
5	1															
6	0															
Отримані знання можуть бути використані на практиці	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>22</td></tr> <tr><td>2</td><td>10</td></tr> <tr><td>3</td><td>4</td></tr> <tr><td>4</td><td>3</td></tr> <tr><td>5</td><td>1</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	22	2	10	3	4	4	3	5	1	6	0	Среднєзважене значення – 1,78; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	22															
2	10															
3	4															
4	3															
5	1															
6	0															

Таблиця 2: Результати оцінки модулів з поглибленим вивченням підприємництва в ЧНТУ в 2015 році студентами напрямку «Фінанси і кредит» в рамках міжнародного проекту ЕС Tempus «Придбання професійних та підприємницьких навичок шляхом виховання підприємницького духу та консультацій підприємців-початківців» 544202-TEMPUS-1-2013-1-AT-TEMPUS-JPHES

Курс	«Економічна теорія» (в т.ч. модуль «Ринкова економіка») для студентів 1 курсу факультету життєдіяльності, природокористування і туризму, напрямок «Туризм».															
Семестр	Осінь 2015 р.															
Кількість анкет	21															
Змістовність і практична спрямованість курсу																
Зміст курсу відповідає майбутній діяльності студентів	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>11</td></tr> <tr><td>2</td><td>2</td></tr> <tr><td>3</td><td>5</td></tr> <tr><td>4</td><td>1</td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td></tr> <tr><td>6</td><td>2</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	11	2	2	3	5	4	1	5	0	6	2	Середнєзважене значення – 2,19; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	11															
2	2															
3	5															
4	1															
5	0															
6	2															
Отримані знання корисні при створенні власної справи	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>15</td></tr> <tr><td>2</td><td>2</td></tr> <tr><td>3</td><td>3</td></tr> <tr><td>4</td><td>0</td></tr> <tr><td>5</td><td>1</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	15	2	2	3	3	4	0	5	1	6	0	Середнєзважене значення – 1,57; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	15															
2	2															
3	3															
4	0															
5	1															
6	0															
Теми, що розглядалися, мають цінну практичну складову	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>13</td></tr> <tr><td>2</td><td>4</td></tr> <tr><td>3</td><td>4</td></tr> <tr><td>4</td><td>0</td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td></tr> <tr><td>6</td><td>0</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	13	2	4	3	4	4	0	5	0	6	0	Середнєзважене значення – 1,57; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	13															
2	4															
3	4															
4	0															
5	0															
6	0															
Отримані знання можуть бути використані на практиці	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Рейтинг</th> <th>Кількість студентів</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>12</td></tr> <tr><td>2</td><td>5</td></tr> <tr><td>3</td><td>3</td></tr> <tr><td>4</td><td>0</td></tr> <tr><td>5</td><td>0</td></tr> <tr><td>6</td><td>1</td></tr> </tbody> </table>	Рейтинг	Кількість студентів	1	12	2	5	3	3	4	0	5	0	6	1	Середнєзважене значення – 1,76; Медіана – 1.
Рейтинг	Кількість студентів															
1	12															
2	5															
3	3															
4	0															
5	0															
6	1															

Таблиця 3: Результати оцінки модулів з поглибленим вивченням підприємництва в ЧНТУ в 2015 році студентами напрямку «Туризм» в рамках міжнародного проекту ЕС Tempus «Придбання професійних та підприємницьких навичок шляхом виховання підприємницького духу та консультацій підприємців-початківців» 544202-TEMPUS-1-2013-1-AT-TEMPUS-JPHES

напряму підготовки «Туризм». Це ще раз засвідчує конструктивність методології складання робочих програм та навчальних кейсів на основі підходів Віденського економічного університету, адже студентам в процесі навчання за традиційною в Україні архітектонікою навчальних планів явно бракує усвідомлення власної компетентності як фахівця у майбутньому.

3. Концептуальні засади створення консультаційних центрів для підприємців-початківців

З іншого боку, в рамках проекту ЄС Tempus *BUSEEG-RU-UA «Придбання професійних та підприємницьких навичок шляхом виховання підприємницького духу та консультацій підприємців-початківців»* акцентується увага на підвищенні ролі університетів у суспільному житті, створенні належного підприємницького середовища та підтримці підприємців на початкових етапах життєвого циклу бізнесу. Останнє відбувається шляхом створення *консультаційних центрів для підприємців-початківців за підтримки місцевих органів влади та регіональних торгово-промислових палат.*

У відповідності із затвердженою Концепцією створення консультаційного центру для підприємців-початківців в Чернігівському національному технологічному університеті основними завданнями його діяльності визначені: 1) виявлення підприємців-початківців, які потребують консультаційні послуги (*через проведення опитувань серед студентів старших курсів, контакти з випускниками через соціальні мережі, рекламу заходів консультаційного центру тощо*); 2) створення інформаційної платформи для підприємців-початківців, орієнтованих на забезпечення сталого регіонального розвитку (основи законодавства та навчальна література, наукові доповіді, статті, дисертації, тези виступів на науково-практичних конференціях з розвитку бізнесу, результати моніторингу ринкового попиту і пропозиції, історії успішних підприємців в Чернігівській області тощо); 3) консультаційна підтримка підприємців-початківців шляхом індивідуальних консультацій, проведення семінарів-практикумів для студентів, випускників, аспірантів, студентів та жителів міста, які хочуть започаткувати свій власний бізнес на стійкій основі; 4) навчально-методичне забезпечення нових підприємців - семінари, круглі столи, бізнес-тренінги, майстер-класи для підприємців-початківців і діючих підприємців; підготовка робочих програм, навчальних курсів і семінарів з основних аспектів сталого розвитку підприємництва; 5) сприяння розвитку сталого підприємництва як стабілізуючого чинника регіональної економіки та перспективної форми самостійної зайнятості випускників ВНЗ шляхом проведення конференцій, круглих столів, семінарів, обміну бізнес-ідеями, презентацій бізнес-планів та бізнес-проектів; 6) спільні заходи щодо стимулювання розвитку підприємницької діяльності з Регіональною торгово-промисловою палатою в Чернігівській області, Чернігівською Лігою ділових і професійних жінок, Регіональним фондом підтримки підприємництва в Чернігівській області та іншими зацікавленими суб'єктами регіональної підприємницької екосистеми. Реалізація вищезазначених завдань вимагає спеціальної підготовки педагогічних кадрів, а також адаптації до вітчизняних умов успішного європейського і світового досвіду спільної роботи в експертних групах, ведення діалогу з державними структурами та зацікавленими сторонами, організації спільних дисемінаційних заходів.

Висновки

В сучасних умовах необхідні кардинальні зміни існуючих в Україні підходів до розвитку підприємницької освіти в рамках інтегрованих міжнародних проектів і програм, здатних акумулювати передовий досвід і прискорити інноваційні процеси за рахунок застосування освітніх інновацій та багатого досвіду європейських університетів в розробці і реалізації концепції підприємницької освіти протягом усього життя. Досвід участі Чернігівського національного технологічного університету в міжнародному проекті ТЕМПУС BUSEEG-RU-UA «Придбання професійних і підприємницьких навичок за допомогою виховання підприємницького духу і консультації підприємців» дозволяє стверджувати, що поєднання освітніх та консультаційних послуг дозволяє компенсувати недостатній досвід вітчизняних ВНЗ у пошуку економічно ефективних бізнес-моделей підприємництва для синхронізації елементів інноваційної екосистеми. При цьому актуалізується завдання поступального розвитку регіональних університетів як зручного майданчика для здійснення складних міждисциплінарних проектів, створення єдиних точок входу для взаємодії індустрії і бізнесу з використанням сучасних електронних платформ, впровадження у вищих навчальних закладах спеціальних освітніх програм з поглибленим вивченням основ підприємництва; популяризація успішного досвіду розвитку підприємництва завдяки реалізації комплексного освітньо-консультаційного підходу в рамках дисемінації результатів реалізації проекту.

Література

1. Освітній імператив суспільного розвитку : Наукова монографія / І.С. Каленюк, О.І. Гонта, Н.І. Холявко, Сакун О.С., Демченко О.П., Дьякон А.А., Цимбал Л.І. За заг. ред. д.е.н., проф. І.С.Каленюк. - Чернігів: ЧДІЕУ, 2014. – 172 с.
2. Каленюк І.С., Гонта О.І., Вербовий М.П., Холявко Н.І. Інтеграція вищої освіти України в європейський та світовий освітній простір: економічний вимір: монографія / І.С. Каленюк, О.І. Гонта, М.П. Вербовий, Н.І. Холявко; За заг. ред. д.е.н., проф. Каленюк І.С. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2011.
3. Тищенко В. Ф. Економіка знань як актуальна основа сучасного розвитку України та її регіонів: монографія / В. Ф. Тищенко. – Х.: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 272 с.
4. Communication from the European Commission “Entrepreneurship 2020 Action Plan ‘Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe’/ 9.1.2013 COM (2012) 795 final . - Brussels: European Commission.
5. Final Report “Business Dynamics: Start-ups, Business Transfers and Bankruptcy: The economic impact of legal and administrative procedures for licensing business transfers and bankruptcy on entrepreneurship in Europe”. - Brussels: European Commission, 2011 - http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/business-environment/files/business_dynamics_final_report_en.pdf.
6. Potter, J. (2008), "Entrepreneurship and Higher Education: Future Policy Directions", in *Entrepreneurship and Higher Education*, OECD Publishing. http://www.oecd-ilibrary.org/education/entrepreneurship-and-higher-education_9789264044104-en.

7. Communication from the European Commission “Towards a job-rich recovery”/ 18.4.2012, COM(2012) 173 final.- Brussels: European Commission.

8. Shkarlet S., Remnova L. The Potential of Universities in the Sustainable Entrepreneurship Development / S. Shkarlet, L. Remnova // UKRAINE–EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. – Chernihiv: CNUT, 2015. – 252 p. – p. 68 – 70.

9. Гонта Е.И., Холявко Н.И. Тенденции развития высшего образования: трансграничные аспекты / Гонта Е.И., Холявко Н.И. // Актуальные вопросы экономического развития: теория и практика. Сборник научных статей. – г.Гомель, Гомельский государственный университет имени Ф.Скорины, 2015 г.

10. Гонта О.І. Розвиток інтелектуального потенціалу населення України на основі інтернаціоналізації системи вищої освіти / О.І.Гонта// Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 18, Ч.ІІ - Кіровоград: КНТУ, 2010. – с.180-188.

11. Холявко Н.І., Гонта О.І. Форми інноваційного міжнародного співробітництва у сферах освіти і науки/ Холявко Н.І., Гонта О.І. // Формування ринкової економіки. Збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2013. – № 30. – С. 543-556.

12. Remnova L.M. Strategic Vectors of the Entrepreneurship Development in the Context of European Integration Processes / L.M. Remnova // The International Scientific and Practical Congress of Economists and Lawyers “EVERYTHING IN THE NAME OF SCIENCE!”, professional scientific publication, - ed.dep.:Geneva (Switzerland), Minsk (Republic of Belarus), Odessa (Ukraine), St.Petersburg (Russian Federation), 2015. - Vol-1, 261 p. – p.161-164.

13. Remnova L. The Priorities of Entrepreneurial Education in the Context of Sustainable Development. / L. Remnova // Economics, management, law: problems and prospects: Collection of scientific articles. Vol.1 - Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom. 2015. - 368 p. – p.114-117.

14. Ремньова Л.М. Потенціал економічної освіти у формуванні підприємницьких навичок молоді в контексті вітчизняного та міжнародного досвіду. / Л.М.Ремньова // Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-економічна стратегія розвитку в умовах євроінтеграційних процесів: аспекти сталості та безпеки», 5-6 листопада 2014 року. – Чернігів: ЧНТУ, 2014. – С. 218-220.

15. Ремнёва Л.М. Формирование инновационной экосистемы региона как фактор развития предпринимательства. / Л.М.Ремнёва // Проблемы социально-ориентированного инновационного развития белорусского общества и профсоюзы (5 февраля 2015 года, г. Гомель) / под общ. ред. А.З. Бежанишвили. - Гомель: Гомельский филиал Международного университета «МИТСО», 2015. – Ч.1. – 286 с., с.101-103.

16. Tempus IV –6th Call “Berufliche und unternehmerische Selbständigkeit durch Entrepreneurship-Erziehung und Gründungsberatung“ BUSEEG-RU-UA. - <https://www.dropbox.com/sh/o99q2t1l88z5o0h/AADgUYyafTFWigZTKOseY9zTa/Activities%202013/2013-12>.

17. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій / Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/laws/show/1341-2011>.